

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ, 1863.

ΤΟΜΟΣ ΙΔ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 330.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ

περι τῶν αἰτίων δι' ἃ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς

δὲν παρήγαγε νομοδιδασκάλους.

(Συνέχεια καὶ τέλος. Ἴδε φυλλ. 329.)

Αἱ Ἀθήναι πόλις Ῥωμαϊκὴ ἐγένοντο τὸ παιδαγωγεῖον τῶν Ῥωμαίων νεκνίσκων, οἵτινες εὐγνωμοσύνην βεβαίως ἀποτίοντες τοῖς διδασκάλοις αὐτῶν Ἕλλησι Γραικύλοισι ἀπεκάλουν αὐτούς. Τεταπεινωμένη καὶ ἐξουθενημένη ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο πλέον νὰ παραγάγῃ τι εὐγενὲς καὶ γενναῖον; κολακεύειν καὶ ἐπὶ κενῷ ῥητορεύειν, ἰδοὺ τί ἐδίδασκεν ἡ Ἑλλάς ἐπὶ Ῥωμαίων, διότι καθ' Ὁμηρον

• Ἡμισυ γάρ τε νόου ἀπαμείρεται εὐρύσκα Ζεὺς;

• Ἀνδρῶν, οὓς ἂν ἐπὶ κατὰ δούλιον ἤμαρ ἔλθῃν.

Δεῦρο νῦν ἐξετάσωμεν ἂν τὰ ἐμποδῶν τῇ Ἑλλάδι γενόμενα αἰτία πρὸς παραγωγὴν μεγάλων νομοδιδασκάλων δὲν ὑπῆρξαν εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ἂν ἐν αὐτῇ μηδὲν ὑπάρξαντα, ἐγένοντο ὠφελείας πρόξενα, ὡς ἤθελον γενῆ καὶ τῇ Ἑλλάδι.

Προεξάρχουσι τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, καθ' ἃ εἰ-

ρηται, ἡ φιλολογία καὶ ἡ φιλοσοφία, αὗται εἶχον φθάσει ἐν Ἑλλάδι εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον ἐπὶ τοῦ αἰῶνος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἂν ἐμορφούτο τότε καὶ Κράτος ἐνιαῖον, ἡ ἐπιστήμη τῆς νομοθεσίας ἠθελε τελειοποιηθῆ (θθ), ἀλλ' ἔλλειψεν ἡ ἐνότης καὶ πάντα ἐματαιώθησαν. Φερ' ἴδωμεν πῶς εἶχον ταῦτα ἐπὶ Αὐγούστου ἐν Ῥώμῃ.

Φιλολογίαν πρωτότυπον οὐδέποτε ἔσχεν ἡ Ῥώμη ὡς δ' ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Schoell (ι), ἡ φιλολογία τῶν Λατίνων ἀπλῶς ἐστὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπομιμῆσις (κκ), ὅθεν εὐρίσκονται μὲν ἐν αὐτῇ ὠραία ἀπομιμήματα ἐξαισίων Ἑλληνικῶν πρωτοτύπων (λλ),

(θθ) Ὡς τοῦτο δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων καὶ ἐκ τῶν περισωθέντων ἡμῖν δικανικῶν λόγων τῶν ῥητόρων, ὧν αἱ ἀγορεύσεις εἰσι πολὺ τῶν ὁμοίων τοῦ Κικέρωνος ἀγορεύσεων σπουδαιότεραι καὶ παρῆσαν κάλλιστον τοῖς ἀρχαιολογοῦσι βοήθημα πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν διατάξεων τῶν Ἀθηναϊκῶν νόμων, ἐν ᾧ οἱ τοῦ Κικέρωνος λόγοι, εἰ μόνοι περισσώζοντο, ἥκιστα ἤθελον συντελέσαι πρὸς ἀνεκάνθησιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου.

(ι) Schoell, Abrégé de l'hist. de la littérat. Romaine. t. I.

(κκ) Ὅρα καὶ Girard, Hist. du Droit Romain, p. 176.

(λλ) Οὐδ' ἡ Κίρκη, οὐδ' ἡ ἀποπλάνησις, οὐδ' ἡ εἰς ἔδου κάθοδος ἔλειψαν ἀπὸ τὴν Αἰναιάδα, διότι ὑπῆρχον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα τὰ δὲ Βουκολικά τοῦ Οὐδύργιλιου ἀποπνεύουσι τὰς καλλονὰς τοῦ Θεοκρίτου ὁ δ' Ὀράτιος, καὶ τοῖ Ὀράτιος, δὲν ἔφθασεν ἔμω; τὸν Πίνδαρον εἰς τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν, οὐδ' ore rotundo βέει ἀπ' ἐκείνου ἡ ποίησις ὡς ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Βοιωτίας ἀοιδῆ.

ἀλλὰ πάντοτε ὡς ἀντίγραφα ἐκείνων λογιζονται. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἢ τῶν Λατίνων ποιητῶν ἐμπνευσις δύναται νὰ παραβληθῆ μάλλον πρὸς πῦρ διὰ τριβῆς ἐξαφθὲν, παρὰ ὑπὸ τὴν τῶν Μουσῶν ἐμπνευσιν ἐλλάμψαν.

Ἄλλ' οὐδὲ φιλοσοφίας ἰδίας πτερές ἐγένοντό ποτε οἱ Ῥωμαῖοι μιμηταὶ καὶ ἀκόλουθοι καὶ κατὰ τοῦτο τῶν Ἑλλήνων, διήκουσεν οἱ νεώτεροι τῶν ἐξ Ἑλλάδος πρὸς αὐτοὺς μεταναστευόντων φιλοσόφων, μηδὲως προσέχοντες τὸν νοῦν ταῖς ἀραῖς τοῦ Κάτωνος καὶ ἄλλων γερόντων, οἵτινες ἠπέιλον τῆς Ῥώμης πτωσιν εἰ προσεῖχε τὸ οὐδ' ταῖς τῶν Γρηκυλίων διδασκαλίαις (μμ), καὶ προσεγυμνάζοντο ποιεῖν (νν) καὶ γράφειν (ξξ) ἑλληνιστὶ, ὡς πλειόνων δυνάμεναι τυχεῖν ἀναγνωστῶν.

Καὶ περιπατητικοί, καὶ ἀκαδημαῖκοί, καὶ ἐπικούρειοι καὶ ὡς εἰπεῖν ἀπασῶν τῶν φιλοσοφικῶν αἵρέσεων διδάσκαλοι ἦλθον ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ῥώμην, ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ τούτων ἢ οὐδὲως ἢ μικρὸν ἤρμοζον τῷ χαρμητῆρι τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες σοβαροὶ μάλλον παρὰ βυθεῖς, πρακτικοὶ καὶ οὐχὶ θεωρητικοί, φίλοι μὲν τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ μάλλον ταῖς ἀρχαίαις αὐτῶν ἱστορικαῖς παραδόσεσι προσέχοντες, οὐδαμῶς ἠδύναντο εὑρεῖν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ταύταις σχολαῖς ὅ,τι ἐζήτουν, ἦτοι τὴν μὲν ἀρετὴν ὡς πρῶτον λόγον, τὴν δ' ἐνεργητικότητά ὡς χρέος ὑπὸ τῆς ἀρετῆς ἐπιβαλλόμενον. Ὁ στωϊκὸς Παναίτιος μετέβη εἰς Ῥώμην, τὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων πνεῦμα ἦν ἐκ φύσεως καὶ ἐκ καταγωγῆς προδιατεθειμένον εἰς ὑποδοχὴν τῶν ἀπὸ τῆς στοᾶς δογμάτων. Ζῆν συμφώνως τῇ φύσει (ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν), ἦν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βᾶσις, καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὸ σύμβολον τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ζῆν δ' οὕτως, ἦν τὸ μηδὲν ἐναντίον καὶ ἀσυμφώνως πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἐνῶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ φιλοσοφικαὶ αἵρέσεις ὡς ἀρχὴν εἶχον τὸ ἀπέχειν τοῦ πολιτεύεσθαι, ἢ στωϊκῆ πρὸς τοῦτο μάλιστα τὸν φιλόσοφον ἐκάλει, διότι μόνος ὁ φιλόσοφος, κατὰ τοὺς στωϊκοὺς, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ καὶ διακρίνῃ τὸ κατ' ἀρετὴν πολιτεύμα, διαγνοὺς δ' αὐτὸ ὥφειλε πολιτεύεσθαι, ἵνα μὴ ἀποδιοπομπόμενος τὰ πολιτικὰ δῶσθαι τῇ κακίᾳ τὰ μέσα πρὸς τὸ κατάρξαι τοῦ λαοῦ.

(μμ) Πλούταρχος ἐν Κάτωνος βίῳ.

(νν) • Nam si quis minorem gloriae fructum ex graecis versibus percipit quam ex latinis vehementer errat, propter ea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, ex his sane continentur. • Cicero pro Archia poeta, c. X.

(ξξ) Οὕτως ὁ φιλοδοξότατος Κικέρων συγγράφας λατινιστὶ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν, οὐδὲως ἐλογίσαστο τοῦτο ἱκανὸν πρὸς τὴν ἰδίαν ὁρᾶν· ἔθεν καὶ ἑλληνιστὶ αὐτὸς αὐτὴν μετέφρασεν, ὁ πανδαμάτωρ ἔμως χρόνος ὡσανεὶ ἐπισκιάπτων αὐτοῦ ἀμφοτέρας κατέστρεψεν.

Αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ τῆς Στοᾶς, ὡς εἶκος, ἤρεσκον τοῖς Ῥωμαίοις, διότι καὶ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν παραδόσεις ἢ ἀρετὴ ἦν τὸ ἀκριβὲς ἀγαθόν, χρέος δὲ τοῦ σοφοῦ ἢ περὶ ταύτην σπουδὴ, καὶ ἢ τῆς θεωρίας εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἐφαρμογὴ, ἦτοι ἢ κυβέρνησις τῶν τῆς πολιτείας πραγμάτων πρὸς τὰ εὖ εἶναι τοῦ λαοῦ. Ἡ αἵρεσις αὕτη ἤρεσκε τοῖς ἀπὸ γένους συγκλητικοῦ, ἃ τε καλοῦσα αὐτοὺς πρὸς τὰς τιμὰς, οὐδ' ἀπήρεσκε τῷ λαῷ, ἃ τε καὶ τούτου δυνάμενον τυχεῖν τῶν ἴσων καὶ μεταλαβεῖν τῆς ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀριστοκρατίας ταύτης, ἀσπαστὴ δὲ τοῖς πᾶσιν ἐγένετο διὰ τὸ ἐπιεικὲς τῶν ἑαυτῆς δογμάτων, διότι καὶ τοὶ ἐκάλει τοὺς ἑαυτῆς μύστας πρὸς τὸ ἀρχεῖν, ἐκάλει αὐτοὺς οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ λαοῦ (οο).

Ἡ φιλοσοφία αὕτη ἀκριβῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων (ππ), σπουδάζουσα τὴν διάλεκτον οὐχὶ ἀργῶς καὶ πρὸς τὸ σοφιστεῦσθαι, ὡς ἡ ἐριστικὴ αἵρεσις, ἀλλὰ διὰ τὴν καταλληλοτέραν καὶ ἀκριβεστέραν τῶν ἐννοιῶν ἐκθεσιν, ἐγέννησε, προήγαγε καὶ ἐτελειοποίησε τὴν νομικὴν γλῶσσαν τοσοῦτον, ὥστ' ἀδύνατόν ποτε ἄλλη τις διάλεκτος νὰ φθάσῃ τὴν κατὰ τοῦτο ἐντέλειαν τῆς λατινικῆς.

Ἴδου λοιπὸν ὅτι ξένη φιλολογία καὶ ξένη φιλοσοφία κρατοῦσι τῆς κοσμοκρατοῦσης Ῥώμης, ἢ δ' ὑπὸ τῶν ξένων Ἑλλήνων εὐγενῆς αὕτη κατάκτησις τοῦ Λατίου ποσῶς δὲν θέλει μείνει ἀγονος καὶ στείρα. Πατήσασα Ῥωμαϊκὸν ἔδαφος ἠθέληεν ἴσως ἀπολήξαι εἰς μικρὰ, εἰ μὴ εὕρισκεν ἐν αὐτῷ τὸ ἀναγκαιότατον πρὸς ζωογόνησιν στοιχεῖον, τὴν ἐνότητά. Τὴν στωϊκὴν αἵρεσιν τὸ πρῶτον ἐμφανισθεῖσαν ἐνεκολπώθησαν οἱ ἐξοχοὶ νέες, διότι ἐκάλει αὐτοὺς πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι καὶ μόνους ἀνέγραφεν ἱκανοὺς, πρὸς τὸ ὑψηλὸν ταῦτο χρέος, ἀλλ' ἐπῆλθεν ὁ βαρὺς τῆς δουλείας αἰὼν, οἱ Τιβέριοι, οἱ Νέρωνες, οἱ Καλιγούλκι παρηγώνισαν τοὺς ἀγαθοὺς θωπεύοντες τὰ πλήθη, ἅτινα ἄρτω μόνῳ καὶ θεάμασι (panem et circenses) ἤρκοῦντο, τότε παραμυθία τὰ σωτήρια τοῦ

(οο) Ἡπατάτο ἄρα γε ὁ στωϊκισμὸς; οὐχὶ βεβαίως, καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη διὰ τῶν προσηλυτισθέντων ὑπ' αὐτοῦ, τοιοῦτοι δ' ὑπῆρξαν οἱ πλείστοι καὶ διασημότεροι τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες ἐν πάσῃ τῇ ἑαυτῶν πολιτείᾳ συμφωνότατοι πρὸς τὰς ἀρχὰς ἢ ἠσπάσθησαν εἰδείθησαν πάντες μὲν οἱ νομοδιδάσκαλοι ἦσαν στωϊκοὶ (ὅρα Cuius in observ. XXVI, 40. Merilii observ. I, 8. Brunellii p. 14. Heineceii hist. §. 123. Gravina de ortu et progres. jur. civ. c. XLIV.) Ἐν πολιτικῷ δὲ καὶ φιλοσοφίᾳ οἱ βέλτιστοι Βροῦτος, καὶ Κικέρων, καὶ Σενέκας, καὶ Θρασέας, καὶ Τάκτιος, καὶ οἱ Ἀντωνῖνοι καὶ ὁ μέγας ἀληθῶς Μάρκος Ἀνρήλιος, μεθ' οὗ ἡ αἵρεσις καὶ παρεκθήσατο τῷ αὐτοκρατορικῷ θρόνῳ (Montesquieu, espr. des lois XXIV, 10 καὶ grand. et decad. des Rom. ch. 16). Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς σκοποῦμεν ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ νὰ διαπραγματευθῶμεν περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς στωϊκῆς αἵρέσεως πρὸς μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου.

στωϊκισμοῦ ἐγένοντο δόγματα, ἃ τε διδάσκοντα αὐτάρκη εἶναι τὴν ἀρετὴν· τὸ πολιτεύεσθαι περι- ἤλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Πάλλα, τοῦ Ναρκίσσου καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων αἰσχυρῶν ἀπελευθέρων, ὁ φόρος εἰσίγα, τὸ πρὸ τῶν ἐμβόλων βῆμα ἀνετράπη· ἡ φιλοσοφία λοιπὸν καταστραφείσης τῆς ἐλευθερίας (ρρ) καὶ μὴ δυναμένη νὰ βελτιώσῃ τοὺς ἄρχοντας ἐδέησε νὰ στρέψῃ πρὸς ἄλλα τὸν σκοπὸν αὐτῆς, εὖρε δ' εὐγενὲς αὐτῇ μέλημα καὶ γενναῖον τὸ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἐφαρμόσαι τὰς τῆς φιλοσοφίας ἀρχάς· τὸν τεύθεν ἡ ἀρχὴ τῶν νομοδιδασκάλων, τὸν τεύθεν ἡ πραγματο- ποίησις τοῦ περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς Ρώμης χρησιμοῦ τοῦ ποιητοῦ,

*Excudent alii spirantia mollius aera:
Credo etiam vivos ducant de marmore vultus.
Tu regere imperio populos, Romane memento;
Hae tibi erunt artes.*

Καὶ ὅντως εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιστήμην ἢ τέ- χνην τοσοῦτον ἐπέδωκαν οἱ Ῥωμαῖοι ὅσον εἰς τὴν νομικὴν, κατ' αὐτὴν δ' ἄρχουσι ἀπάντων τῶν ἐθνῶν (σσ).

Ἡ εἰσέλευσις τῶν στωϊκῶν φιλοσοφημάτων (ττ) ἐγένετο ἐν Ρώμῃ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Κάτωνος, δηλαδὴ ὅτε ἡ δημοκρατικὴ ταχυτάτοις ἀπέκλινε βῆ- μασιν, ὅτε ὁ Κικέρων μόνος ἐν τῷ φάρῳ εἶδεν τὸ ἐπιφαινόμενον τῆς τυραννίας τέρας καὶ ἐζήτει νὰ ἐνώσῃ πάσας τοῦ δήμου τὰς δυνάμεις κατ' αὐτοῦ ὅπως σώσῃ τὴν ἐλευθερίαν· ὁ εὐγλωττότατος καὶ δεινότατος τῶν Ῥωμαίων ῥητόρων, εἶναι καὶ ὁ τε- λευταῖος τῶν ἐλευθέρως ἀγορευσάντων ἀπὸ τοῦ βῆ- ματος τῆς ἠδημοκρατουμένης Ρώμης· ἡ ἐλευθερία δι' αὐτοῦ ἐξέφερε τοὺς τελευταίους λόγους τῆς, ὁ δὲ Κικέρων ἀποχωρήσας εἰς Τούσκουλον ἐν τῷ φιλοσο- φεῖν παρεμυθεῖτο συγγράφων τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ πονήματα καὶ τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ ὑπατείας τὴν ἱστο- ρίαν, ὑπεδείκνυε δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν ὅποιον τὸ ἐπι- μένον ἄσυλον τῷ ἰδόντι τὴν δῆμωσιν τῶν ἐλευθεριῶν τῆς ἰδίας πατρίδος (υυ), ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ εὗρεν αὐτὸν

τοῦ θηλυμανοῦς Ἀντωνίου ἢ προγραφή, ὡς μετὰ τρεῖς περίπου αἰῶνας κατέλαβε τὸν μέγιστον τῶν Ῥωμαίων νομοδιδασκάλων Αἰμίλιον Παπινιανὸν τὸ πατροκτό- νον τοῦ Καρκαλά ξιφίδιον, διότι ἡ δικαία τοῦ δι- δασκάλου τοῦ γλώσσα δὲν ἠθέλησε νὰ μολυνθῇ ἀπο- λογομένη ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοκτόνου.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν Κικέρωνος καὶ Παπινιανοῦ περικλείεται ἡ ἐνδοξοτάτη ἐποχὴ τῶν νομοδιδασκάλων τῆς Ρώμης. Ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις αἰῶσιν εὐρίσκομεν ὅ,τι δεῖον πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς νο- μικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐνότης ὑπάρχει καὶ ἡ Ρώμη κυριαρχεῖ, τὰ δ' ἔθνη καὶ τὰ οὐδὲν ἑξεδιάζοντο ὅπως δεχθῶσι τῆς δορυκτῆτορος τοὺς νόμους, ὅμως ὅπως κολακεύσωσιν αὐτὴν ἀπεδέχοντο τὴν νομοθεσίαν τῆς μητροπόλεως, τὸ δὲ δημοτικὸν (*municipium*) αὐτῆς πολίτευμα εἰσέγραφον ὡς ἴδιον αὐτῶν νόμον (φφ). Ἀφοῦ ἡ θεὰ ἐλευθερία ἀπεχαιρέτισε τὰ ἔθνη ταῦτα, ἐνόμισαν ὅτι οἰοκεῖ ἀλεύθερα ἐγίνοντο ἂν κατὰ τοὺς τῶν Ῥωμαίων ἐπολιτεύοντο νόμους, πλὴν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ ψυχρὸν καὶ ἀνυδρον, καὶ ἀληθῶς εἶδωλον ἔμενον ἡ θεὰ ἐλευθερία καὶ οἱ δημῶδεις αὐτῆς θεσμοί.

Ἡ δὲ ῥητορεία ἐδεσμεύθη, ἡ σοβρὰ καὶ ἀρχαία τῆς Ρώμης σύγκλητος ἐπληρώθη ὑπὸ ξένων, γνω- στὴ δ' ἡ εὐφυῆς τοῦ Ῥωμαίου ἐκείνου σάτυρα ἀπα- γορεύεται τοῖς πολίταις δεικνύειν τοῖς συγκλητικοῖς τὴν ὁδὸν τοῦ βουλευτηρίου* (χχ).

Ἀλλὰ τὰ συντελέσαντα θαυμασίως πρὸς τὴν ἀνά- πτυξιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἐπερρώσθησαν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ· ἡ ἀγία αὕτη θρησκεία, ἡ καὶ τοὺς διώκτας αὐτῆς σαγηνεύουσα (ψψ), τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐνετύπωσε τὰ θεῖα αὐτῆς δόγματα εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, ὥστε οἱ νομοδιδάσκαλοι τοὺς χρι- στιανοὺς διώκοντες, ἄκοντες ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγ- γράμμασιν ἐχριστιάνιζον (ωω).

Ἐντελῶς, ὡς ἡμῖν δοκεῖ, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἐνότης

(ππ) Ὡς ἀρχὴν πάσης ἐπιστήμης τὸ καλῶς τῶν ὁ νο- μᾶτων ἐπίστασθαι, μάλα ὀρθῶς ἐδογματίζον οἱ Στωϊκοί.

(ρρ) *Nunc et fortunae gravissimo percussus vulnere, et administratione Republicae liberatus doloris medicinam a philosophia peto.* * Cicero, acad. quest. I, 11.

(σσ) *Romani in omni genere Graecis cedunt. Ab iis phi- losophiam, medicinam, studia mathematica in utro sum- pserunt, de suo vix quicquam magis momenti edjecerunt, in u n a j u r i s p r u d e n t i a regnant; hujus etsi s o m i n a a Graecis acceperint, inde tamen excitarunt amplissimum pul- cherrimumque, eaque in re una, omnes populos, quod constet vicerunt.* * L e i b n i t z, de crem. scient. IV.

(ττ) *« Le stoïcisme s' incorpore tellement au droit Romain qu' on peut dire, en se servant d' une expression juridique, qu' ils forment un tout indivisible. »* L e r m i n i e r philos. du Dr. καὶ G i r a u d, hist. du Dr. Rom. p. 191.

(υυ) Ὅρα ἀνωτέρω σημειώσιν ρρ.

(φφ) Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν ὑπηκόων τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἴσα τὸν G i r a u d hist. du Dr. Rom. p. 216 καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ N a u d e t, des chan- gem. opérés dans l' administ. de l' empire Rom. t. I. p. 29.

(χχ) M i c h e l e t, hist. du Dr. Rom. t. II p. 274. L e r- m i n i e r, cours d' hist. des législ. comp. II lec. γ. 27.

(ψψ) Μάρκος ὁ Ἀδρῆλιος, καὶ αὐτὸς ἐτι Ἰουλιανὸς ὁ πρ- αβάτης, ἠρνοῦντο καὶ ἐδίωκον τὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλὰ τὰ συγγράμματα αὐτῶν θαυμάζονται, καὶ ἡ πολιτεία αὐτῶν ἐπαινεῖται εἰς αἰῶνας αἰῶνων, διότι ἐνετυπώθησαν ἐν αὐ- τοῖς τῆς θείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας αἱ ἀγνω- στοὶ τὸ πρὶν ἀρχαί.

(ωω) Τοῦτο θαυμασίως ἀπέδειξεν ὁ T r o p l o n g ἐν τῷ de l' influence du christian. sur le droit civil des Romains πολυμαθεστάτῳ αὐτοῦ πονήματι, ὅπερ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετένεγκε γλώσσῃ μετὰ γλαφυρότητος καὶ διὰ πολλῶν ἰδίων διαπλουτίσας σημειώσεων ὁ φίλος ἡμῶν K. B a s. K. Νικολόπουλος.

τοῦ Κράτους καὶ τῆς νομοθεσίας τὸ ἐνικίον, ὡς καὶ τὸ ἴστασθαι μακρὰν τῶν τῆς πολιτείας πραγμάτων, συντελοῦσι πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς περὶ τὰς νομικὰς μελέτας ἐπιδόσεως ἑνὸς ἔθνους, ὑπερ τὰ δύο ἄλλα κέκτηται προσόντα, ἧτοι φιλολογίαν πλουσίαν καὶ φιλοσοφίαν ὑγιᾶ. Ἀλλ' ἐνισχύσωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν καὶ διὰ νεωτέρων παραδειγμάτων.

Ἐπεσον ἡ Ῥώμη, διεμελίσθη ἡ Ἰταλία ἔρμαιον γενομένη τῶν Γότθων καὶ Ἑρούλων καὶ Οὐνων, καὶ μετ' αὐτοὺς τῶν Γάλλων, καὶ Γερμανῶν, καὶ Σαρακηνῶν, καὶ Ἰσπανῶν· Πάπας ἀφ' ἑνὸς καὶ αὐτοκράτωρ ἀφ' ἑτέρου, ἔνθεν Γέλφοι, ἐτέρωθεν Γιβελίνοι, ἐδῶ Λευκοὶ, ἐκεῖ Μέλανες, πᾶσα πόλις καὶ δύο τοῦλάχιστον φατρία, τὴν Ἰταλίαν κατεβαρβάρουν· πολλὰ τῶν κατακτητῶν αὐτῆς βάρβαρα νομοθετήματα ἐπεβλήθησαν αὐτῇ, ἀλλὰ δεχομένη αὐτὰ τοῖς ἔδιδε νέαν μορφήν, καὶ τῶν βαρβάρων τὰ ἔθιμα ἐν Ἰταλίᾳ λεληθότως ἐξερωμαλίζοντο ὑπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ἀπὸ δὲ τῆς Ἰταλίας βαθμηδὸν ἐξηπλοῦτο ἡ Ῥωμαϊκὴ νομοθεσίς ἐφ' ἀπάσης τῆς Εὐρώπης, ἐκτὸς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν ὑπερβορείων χωρῶν, τῶν τέως ἀσυγκοινωνήτων πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην.

Τὰ δὲ πνεύματα κυρίως δὲν ἐτράπησαν πρὸς τὴν σπουδὴν τῶν νόμων εἰμὴ περὶ τὸν ΙΒ' αἰῶνα· ὁ Ἰρνέριος πρῶτος, μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Ἀκκούριος καὶ ὁ Βάρτολος, ἤρξαντο μελετᾶν τὰ σοφὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας κείμενα, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Δάντης ἐκλαίει διὰ τὴν δούλωσιν τῆς Ἰταλίας καὶ ὁ Πετράρχης διὰ τὴν ταπεινώσιν τῆς, ὁ δὲ Βοκάκιος δικιῶνιζεν ἐν ἀθανάτῳ καλλιπεῖρα τὸν Ἀττικὸν πολιτισμὸν τῆς Τυρρηνίας. Ἀλλ' ὅ,τι ἡ ψυχαγωγία τῶν καλογραμματικῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἦν πρὸς τὴν φιλολογίαν, ταῦτα οἱ ψυχαγωγῆται (glossateurs) τῆς Ἰταλίας πρὸς τὴν ὑψηλὴν θεωρίαν τῶν νόμων, διότι ἔλειπεν ἡ λαμπὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἡ γνώσις δηλονότι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος συγγραμμάτων. Ἡ δούλωσις τῆς Ἑλλάδος μεσοῦντος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος συνέπεσε σύγχρονος τῇ εὐρέσει τῆς τυπογραφίας· Βησσαρίωνες, Γαζεῖς, Λασκάρις, Χαλκοκονδύλαι καὶ λοιποὶ ἑνδοξοὶ τοῦ Βυζαντίου φυγάδες, καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν Δύσιν ἀπόστολοι, μετέφερον τὸν περισωθέντα τῆς ἀρχαιότητος πλοῦτον, ὡς δὲ πρὸ ἑκατὶδεκα αἰῶνων ἡ Ἑλλάς τὸ πρῶτον ταπεινωθεῖσα εἶχε πλάσει διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας αὐτῆς τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, οὕτω καὶ αὖθις ἡ Ἑλλάς τὸ δεύτερον δουλωθεῖσα μετέδιδε τῶν σοφῶν συγγραμμάτων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἑσπερίους λαοὺς, καὶ ἀνεζωπύρου τὸν πρὸς τὰ καλὰ ἔρωτα (ααα). Ἡ Ἰταλία πρώτη ὑπεδέχθη τοὺς φυ-

(ααα) Ὁ Ἀργυρόπωλος ἀκούσας ἐν Ῥώμῃ διατριβῶν περὶ τῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεγάλων προόδων τοῦ Ραῦ-

γάδας τῆς τουρκικῆς βερβερότητος. Ἄγγελος Πολιτιανὸς, Πικος ὁ ἐκ Μιρανδόλης, ὁ Ἀλκιάτης, καὶ πλείστοι ἄλλοι διάσημοι γενόμενοι τῆς Ἰταλίας ἄνδρες ἐπεδόθησαν μετὰ πόθου εἰλικρινοῦς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀναδυομένης, οὕτως εἰπεῖν, ἀρχαιότητος, ἐμορφώθη τότε φιλοσοφία καὶ φιλολογία Ἰταλική, καὶ ἡ σπουδὴ τῶν νόμων παρηκολούθησεν. Ἡ σπουδὴ τῆς ἱστορίας μυρία τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου διεφώτισε μέρη, ἅπερ ἡ ἀμάθεια τῶν ψυχαγωγῆτων κατεσχότισε διὰ μωρᾶς καὶ γελοίας πολλάκις ἔρμηνείας.

Ὁ Ἰταλὸς Ἀλκιάτης μετέδωκε τῇ Γαλλίᾳ τὰ πρῶτα ζώπυρα, ἡ δὲ σχολὴ αὐτοῦ προώδευεν αἰσίως, μετὰ πεντεκαίδεκα δ' ἀπὸ τῆς ἐν Γαλλίᾳ διαμονῆς τοῦ Ἀλκιάτου ἔτη δαιμόνιός τις νέος ἤρχετο ἐν Τολόζῃ τοῦ ἐνδόξου σταδίου τῶν (666)· ὁ νέος οὗτος ὁ μέγας ἦν Κουιάτιος. Τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐγκρατέστατος, νοῦς δὲ εὐθύς καὶ κρίσις βθεῖα προσέλαβε βοηθοὺς τὴν φιλοσοφίαν καὶ φιλολογίαν, τῷ δὲ πυρσῷ τῆς ἱστορίας χρώμενος διεφώτιζε τοὺς νόμους τῆς Ῥώμης. Ἀρκεῖ ἵνα μνησθῶμέν τινων τῶν μαθητῶν τοῦ Κουιατίου ὅπως ἐξ ὀνομάτων καταδειχθῇ ὅποια δι' αὐτοῦ ἐγένετο πρόδος εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νόμων, τίς δὲ τῶν καὶ ἄκρω δακτύλῳ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης γευσάμενος δὲν ἤκουσε περὶ τῶν δύο Pithou, καὶ Amariton, καὶ Labitte, καὶ Loisel, καὶ Gyfanius, καὶ Roediger, καὶ Haloander Spikermann, καὶ Janus a Costa, καὶ Cragius, καὶ Merula, καὶ Lamoignon, καὶ La Martillière, καὶ τοῦ ἱστορικοῦ de Thou, καὶ τοῦ πάππου τοῦ Bossuet; Τίς δ' ἀγνοεῖ τὰ ἔργα τοῦ Dumaulin, καὶ Donneau, καὶ Gui-Coquille, καὶ

χλινεῖου, ἀνέκραξε μετὰ χαρᾶς πρὸς πόνον πατριωτικὸν μεμιγμένης « τοιγαροῦν καὶ τὰς Ἄλπεις ἡμῶν ἐξοικισθέντων ὑπερέπη ἡ Ἑλλάς. » Τοιαῦτά τινα ἐξεφώνησεν ἐν Ῥώμῃ καὶ ὁ Ῥόδιος Ἀπολλώνιος τὸν Κικέρωνα θεωπεύων ἀκούσας αὐτοῦ ἑλληνιστὶ ρητορικὴν μελέτην ἀναγινώσκοντος « Σὲ μὲν, ὦ Κικέρων, ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω, τῆς δ' Ἑλλάδος οἰκτεῖρω τὴν τύχην ὄρων ἃ μόνα τῶν καλῶν ἡμῶν ὑπελείπετο, καὶ ταῦτα Ῥωμαίοις διὰ σοῦ προσγεγόμενα, παιδοῖαν τε καὶ λόγον. » Πλοῦταρχ. ἐν Κικέρωνος βίῳ, καὶ Κ. Οἰκονόμος περὶ τῆς Ἑλληνικῆς προφορᾶς ἐν σελ. 756.

(666) Ἄλλ' ὅποια πολλάκις τῶν συγχρόνων ἡ τόφλισις καὶ κακία! Τῷ Κουιατίῳ αἰτοῦντι νὰ διδάξῃ ἐν Τολόζῃ ἤρνοῦντο οἱ νέοι Ἀβδηρῆται τῆς πόλεως ταύτης σοφοὶ τὴν ἔδραν, προὔτιμων δ' αὐτοῦ ἀμάθεστα τὸν τινα Στέφ. Φορκαξὲλ ὀνόματι, περὶ οὗ ἀναγινώσκομεν τὰ ἐξῆς. « Grâce à on ne sait quel mauvais génie des Toulouseins la demande de Cujas fut réjetée, et on lui préfera Etienne Forcadet, espèce de fou, très peu capable d'enseigner » B e r r i a t S t. P r i x hist. du Dr. Rom. p. 482. Πόσα ἄλλα Πανεπιστήμια καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὴν τῶν Τολοσαίων ἀδαλτηρίαν ἢ πάσχουσιν ἢ ἀπομιμοῦνται!

Domat καὶ **Pothier**; Τοιαῦτα ἐνόματα οὐτ' ἐπαίων, οὔτε σχολίων χρῆζουσιν.

Ἡ Γαλλία ἦν ὑπὲρ τὴν Ἰταλίαν ἐπιτηδεῖα πρὸς καλλιέργειαν τοῦ δικαίου, διότι ἐνῶ ἡ Ἰταλία κατεσπαράττετο ὑπὸ ἐμφυλίων σπαραγμῶν καταχρωμένη τὴν ἐλευθερίαν, ὡς ἡ πάλαι Ἑλλάς ἐπὶ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, καὶ διηρημένη εἰς πλῆθος μικρῶν πολιτειῶν, αἵτινες ὡς κληρουχίαι τοῖς νόθοις τέκνοις τῶν Παπῶν διενέμοντο, ἡ Γαλλία ἐνδοξότερον ᾤδευε δρόμον. Ἡ φοβερὰ τοῦ ἐνδεκάτου Λουδοβίκου χεὶρ συνήπτε τοὺς δεσμοὺς τῶν ἀρθρώσεων τῆς Γαλλικῆς μοναρχίας, ἐταπεινῶσε τοὺς τιμαριώτας ἄρχοντας καὶ σεβαστότερον τὸ στέμμα ἐποίησεν συμμαχοῦσα πρὸς τοὺς λαοὺς, οἱ ξένοι ἀπεβάλλοντο, ἐπὶ δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Καρόλου τοῦ Ζ' ἡ Παρθένοσ τῆς Ἀδρηλιανῆς (**Jeanne d' Arc**), ὁ **Dunois** καὶ ὁ **Penthièngre** ἠλευθέρωσαν τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τοῦ Ἀγγλικοῦ ζυγοῦ. Ἐνότης καὶ ὀργασμὸς πρὸς τὴν φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, κατασίγασις δὲ τοῦ πολιτικοῦ βήματος, ἰδοὺ ἡ κατάστασις τῆς Γαλλίας περὶ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, ἐν μόνον βῆμα ἔτε ἐλεύθερον, τὸ δικαστικόν, ἐκείνο δὲ καὶ ἐδοξάσθη. Ὅ,τι λοιπὸν ἐν Ῥώμῃ συνέτεινε πρὸς τὴν πρόοδον τοῦ δικαίου, τοῦτο καὶ ἐν Γαλλίᾳ συνετέλεσεν, ἦτοι ἐνότης καὶ μοναρχία.

Ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ τὸναντίον, ἐνότης καὶ ὑπῆρξε καὶ φιλολογία καὶ φιλοσοφία, καὶ εἴτι ἄλλο καλόν, ἀλλὰ τὸ πολιτικόν βῆμα ἔδωκε μὲν γένεσιν πρὸς τὰς ἐλευθερίας τοῦ πολίτου, ἐδίδαξε τὸν ἄνθρωπον πῶς δεῖ συγκιρναῖν τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς τάξεως, παρήγαγε τὸ κατὰ σύνταγμα πολίτευμα, τὸν βέλτιστον τοῦτον τοῦ πολιτεύματος τύπον, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἰδιωτικόν δίκαιον καθυστέρησε, διότι τὸ βῆμα, ὡς καὶ ἐν τῇ πάλαι Ἑλλάδι, ἐμποδίων ἐγένετο εἰς τὴν μόρφωσιν μεγάλων νομοδιδασκάλων.

Ἡ δ' Ὀλλανδία τῷ Αὐστρο-Ἰσπανικῷ οἴκῳ δουλεύουσα ἔσχε τὸν Γρότιον, καὶ τὸν **Voet** καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους, ἐλευθερωθεῖσα δὲ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐστράτην ὁ δὲ διςσημότετος τῶν νομικῶν αὐτῆς ἀνδρῶν ὁ **Bynkershoek** διὰ τὰ περὶ τὸ δίκαιον τῶν ἔθνων πονήματά του φημίζεται μᾶλλον, ἢ διὰ τὰ ἐπὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν Ῥωμαίων.

Ἡ δὲ Γερμανία μέχρι μὲν τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κυρίως εἶπεν νομικοὺς διςσημους ὀλίγους παρήγαγεν, ἀλλ' ἔσχε τὸν **Λεϊβνίτιον** καὶ τὸν **Κάντιον**, τὸν **Schiller** καὶ τὸν **Goethe** καὶ τὸν **Klopstock**, οἵτινες ἐγένοντο οἱ πρόδρομοι τῶν **Niebuhr**, καὶ **Savigny** καὶ τῆς πλειάδος τῶν ἄλλων ἐνδόξων νομοδιδασκάλων, δι' ὧν ἡ Γερμανικὴ σχολὴ περὶ τὸ Ῥωμαϊκόν δίκαιον πρωτεύει. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι καὶ ἐν Γερμανίᾳ τὸ δίκαιον ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις ἀναπτύσσεται ὡς ἀνεπτύχθη ἐν Ῥώμῃ, ὡς προῶδευ-

σεν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, καὶ ἀλλαχοῦ. Καὶ ἐν Γερμανίᾳ φιλολογία καὶ φιλοσοφία τ' ἀπαραιτήτητα ταῦτα τοῦ δικαίου βοηθήματα ὑπάρχουσιν, ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ ἐνότης τῆς νομοθεσίας, ἦτοι τὸ κολοσσιαῖον τῶν Ῥωμαϊκῶν νόμων μνημεῖον ὑπερκατάρχει, ἡ δὲ σχολὴ τοῦ **Σαβιγνῆ** νικᾷ τὴν τοῦ **Thibaud** ζητοῦσαν νέον γενικὸν κώδικα κοινὸν διὰ τὰ Γερμανικὰ Κράτη (γγγ), μέχρι τινὸς δὲ ὑπάρχει καὶ ἡ πολιτικὴ ἐνότης διὰ τὸν συνδέοντα τὰ διάφορα τῆς Γερμανίας Κράτη ἰσχυρὸν δημοσπονδικὸν δεσμὸν, τέλος δὲ, καὶ ἐπὶ ἡ πολιτικὴ οὐδαμῶς διαταράττει τῶν φιλοσόφων νομικῶν τὰς μελέτας.

Ἀλλὰ καιρὸς ἵνα περὶ τὴν παροῦσαν ἡμῶν μελέτην, ἐν εὐθυτέρῳ δὲ τόπῳ καὶ χρόνῳ ἴσως διαπραγματευθῶμεν ἀκριδέστερον τὸ ζήτημα τοῦτο. Ὀλίγα μὲν ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τοῖς τοσαῦτα μόνον, πείσουσιν ὅτι ἂν ἡ Ἑλλάς μετεσχηματίζετο εἰς ἐνιαῖον Κράτος ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, οὐδαμῶς ἤθελεν ὑστερήσει κατὰ μεγάλους νομοδιδασκάλους, εἴτε ὡς πρὸς τὴν Ῥώμην, εἴτε ὡς πρὸς οἰονδήποτε ἄλλο ἔθνος. Ὁ **Κικέρων**, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, εἰ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ **Νέρωνος** ἢ τοῦ **Καρακάλλα** ἐγεννᾶτο ἤθελεν ἀναμφιβόλως φημίζεσθαι ὡς ἐφάμιλλος τοῦ **Γάτου**, καὶ **Οὐλπιανοῦ**, καὶ **Παπινιανοῦ**, ἀλλὰ γεννηθεὶς ἐν ἐλευθέρῳ εἴτι πολιτεία τὸ ἐλεύθερον βῆμα πάσας αὐτοῦ τὰς μελέτας ἐφείλκυσε καὶ ἀνέδειξεν αὐτὸν ὡς τὸν πρόμον τῶν τῆς Ῥώμης ῥητόρων, ἐνῶ κατὰ ἕνα αἰῶνα ἐπιγενέστερος ἤθελε γνωσθῆ ὡς εἰς τῶν μεγάλων τοῦ κόσμου νομοδιδασκάλων.

Ποῖα λοιπὸν μένει ἀμφιβολία ὅτι ὁ **Δημοσθένης**, ὁ **Λίσχνης**, ὁ **Λυσίας**, ὁ **Λυκοῦργος**, καὶ τσοῦτοι ἄλλοι Ἕλληνες ῥήτορες καὶ φιλόσοφοι εἰ περ ἐγεννῶντο ἐν πολιτεία μείζονι καὶ στερουμένη τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ βήματος ἤθελον ἀναδειχθῆ μεγάλοι νομοδιδάσκαλοι, ὡς ἐν πόλει ἐλευθέρῳ καὶ δήμῳ αὐταρχοῦντι διέπρεψαν ὡς διάσημοι ῥήτορες;

Ἰσως σφάλλομεν περὶ τὴν γνώμην ἡμῶν, ἀλλ' ἂν τοιοῦτόν τι συμβαίη ἡμῖν ὁμολογητέον, ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐν ταῖς αὐταῖς τῆς Ῥώμης, καὶ Γαλλίας, καὶ Γερμανίας περιστάσεσιν εὔρεθεῖσα, δὲν ἤθελεν ὑστερήσει καὶ τῆς Ῥώμης, καὶ τῆς Γαλλίας, καὶ τῆς Γερμανίας κατὰ τὴν ἐπιστήμην τῶν νόμων τοῦτο

(γγγ) Ἡ περὶ τούτου ἰδέα ἀνήκει τῷ **Λεϊβνίτιῳ**, ὅστις ἔγραψε τὰ ἑξῆς. « Cogitavi aliquando si jurisconsulti celebres Germaniae studia communicarent posse aliquid confici, quod postea domini non difficulter comprobarent. » καὶ ἀκολουθῶς. « Aliquando velut tabulas quasdam brevissimarum legum concipi animo, ad speciem decemviralium romanarum in quibus simul eluceret aequitas et comprehensio, omni casuum varietate per rationem amplitudines tamquam indagino cintas. » etc. Ὁρα καὶ **Βάκωνα** de justit. univers. sive de fontibus juris.

δὲ οὐ μόνον δοκεῖ ἡμῖν ἀπέδον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ἱστορίαν φιλοσοφικῶς ἐξεταζόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον.

ΕΛΕΩΙ ΘΕΟΥ.

Κατάκοροι τινες νεωτερισταί, μεστοὶ χαρᾶς διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ λογίου Ἑλεῶ Θεοῦ, συμβουλευούσι δογματικῶς καὶ τοῖς πατριάρχαις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τὴν ἀποσκορρίκισιν αὐτοῦ. Καὶ ἀπήντησε μὲν εὐφρῶς αὐτοῖς ἡ ἐνταῦθα ἐκδιδομένη πολιτικὴ ἐφημερίς ἡ Ἑλπίς, συναλόντες ὁμῶς καὶ ἡμεῖς ἐλίγως λέγομεν λέξεις.

Ἐλπίζομεν ὅτι οἱ νεωτερισταὶ ἐκεῖνοι παραδέχονται τοῦλάχιστον τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ τούτου δοθέντος, ἢ θέλησιν τοῦ παναγάθου, τοῦ δικαίου, τοῦ πανσόφου ὄντος, τοῦ παντεπόπτου πλάστου τῶν ἀνθρώπων, εἶναι καὶ θέλησιν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἂν τὸ Φωνὴ λαοῦ φωνὴ Θεοῦ ἦναι ἀληθές, πᾶσα ἀληθέστερον φαίνεται τὸ φωνὴ Θεοῦ φωνὴ λαοῦ; Ἄρα ὅταν τις βασιλεύῃ ἐλεῶ Θεοῦ βασιλεύει καὶ ἐλεῶ λαοῦ παρῆλθεν ὁ καιρὸς ἐκεῖνος, καθ' ὃν οἱ βασιλεῖς διὰ τῆς παραξηγήσεως τοῦ λογίου τούτου ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τοὺς λαούς. — Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὸν λεκτικὸν συλλογισμόν.

« Ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ, λέγει ὁ διάσημος Λαφερριέρρος, ὑπάρχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν κοινωνίᾳ θεμελιώδης ἀρχῆ, ἐξ ἧς πηγάζουσιν ἢ τε συντάττουσα καὶ ἢ συνταττομένη ἐξουσία· ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἐξουσία ὅ,τι καὶ ἂν γένη, ἐν ὀργανισμένῃ κοινωνίᾳ ὑπάρχουσιν ἀείποτε δύο ἀναγκαῖα πράγματα, ἡ κοινωνία αὐτῆ καὶ ἡ κυβερνώσα αὐτὴν ἐξουσία. Ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ συνοικειομένη τῇ κοινωνίᾳ ἢ δὲ κοινωνία ἀνακύπτει ἀπὸ τῆς παθητικῆς καὶ συνήθους αὐτῆ καταστάσεως, ὅπως ἀναγορεύσῃ ἀρχηγὸν τοῦ Κράτους ἢ δυναστείας τινός καὶ ἐκλέξῃ τὰ ὄργανα τῶν εὐχῶν αὐτῆς· ἀλλ' ἢ ἐξουσία καθ' ἑαυτὴν ἢ ἡ ἰδέα τῆς ἐξουσίας εἶναι τι ἀνώτερον καὶ αὐτῆς τῆς κοινωνίας· εἶναι ἡ ἰδέα ἢ ἄνωθεν καταβαίνουσα πρὸς σωτηρίαν τῆς κοινωνίας. « Οὐδὲν ὑπάρχει ἀρμοστότερον τῷ δικαίῳ καὶ τῇ φύσει ἢ ἡ ἐξουσία, ἔλεγε θαυμασιῶς ὁ Κικέρων ἐν τῇ *Περὶ νόμων πραγματεία*. Ἡ οἰκογένεια, ἡ πόλις, τὸ ἔθνος, τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀδύνατον νὰ ὑπάρξωσιν ἄνευ αὐτῆς· ἡ δὲ φύσις τῶν πραγμάτων καὶ ὁ κόσμος εἰσὶν αὐτῇ ὑποτεταγμένα, διότι ὑπακούουσι τῷ Θεῷ. » — Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μοναρχίᾳ οἱ πατέρες ἡμῶν ἔδωκαν εἰς τὴν ἐξουσίαν θεῖαν πηγὴν, ἐπίστευσαν εἰς τὸ θεῖον δίκαιον. Ἀλλ' ἀνάγκη μεγάλης προσοχῆς· δύο εἰσὶ τὰ ἐν

τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ· τὸ δίκαιον προσπεφυκὸς εἰς τινὰ ἄνθρωπον, εἰς τινὰ οἰκογένειαν, εἰς τι γένος, τοῦτο δ' ἔχει τὰς ρίζας ἐν τῇ γῆ, διότι ἀντέχεται τοῦ ἀσθενοῦς καὶ θνητοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐξουσίας, ἀφαιρουμένου τοῦ δεινὸς ἀνθρώπου ἢ τῆς δεινὸς δυναστείας· καὶ ἡ ἔννοια αὐτῆ τῆς ἐξουσίας, διακεκριμένης ἀπὸ τῆς κοινωνίας, εἶναι τῷ ὄντι ἰδέα θεία, ἧς ἔνευ ἀδύνατος καθίσταται πᾶσα κοινωνία, καὶ ἦν ὁ Ἅγιος Παῦλος ὤρισε μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐμβριθείας εἰπὼν ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ. — Τὴν οὐσιώδη ταύτην πρὸς σωτηρίαν τῆς κοινωνίας ἰδέαν, τὴν ἀρχέγονον ταύτην ἔννοιαν, τὴν ἀρχὴν αὐτὴν τοῦ βίου τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πηγάζουσιν, ὀλεθρίως κτέσκαψεν ἡ ἐπαναστασις τοῦ Φεβρουαρίου. Καὶ ἡ κοινωνία τῷ ὄντι ἐν Γαλλίᾳ δὲν ἀπώλεσε μόνον τὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὑπερκαὶ χειρότερον, καὶ αὐτὸ τὸ πρὸς τὴν ἐξουσίαν σέβας καὶ αὐτὴν ταύτης τὴν ἔννοιαν. »

Οὐκ ἐστὶ, λοιπὸν, ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αὐτὸ δὲ οὐσαὶ ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσὶν· ἔστωσαν δὲ βέβαιοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ λογίου Ἑλεῶ Θεοῦ ὅτι οὐδεπώποτε ὁ ἐλεῶν τὸν ἐκλεκτὸν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ λαοῦ καὶ διορούμενος αὐτῷ θρόνον, αὐτὸς ὁ ὑπὲρ πάντα δίκαιος, παρ' ἧ οὐκ ἐστὶ προσωποληψία, οὐδεπώποτε ἀδικήσῃ τὸ ἔθνος, διότι, ἐπαναλαμβάνομεν, ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ θέλησις τοῦ λαοῦ, ἢ δὲ φωνὴ τοῦ λαοῦ καὶ θέλησις τοῦ Θεοῦ (*).

Ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἀρχαιόταται κοινωνίαι, αὐταὶ αἱ ἔθνικαὶ κοινωνίαι, αἱ εὐχῆς ἔργον ἂν ἐμιμούμεθα εἰς τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἐξουσίαν σέβας, αὐταὶ ἐκεῖναι αἱ κοινωνίαι πῶς λέγουσι περὶ τοῦ βασιλεως:

Εἰς κοίρανος ἔστω,
εἰς βασιλεὺς, ἧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
σκῆπτρον τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

Ποῦ κατηντήσαμεν! οἱ εἰδωολάτραι τῶν χριστιανῶν χριστιανικώτεροι!

Ἄλλως τε, πῶς ἐν τῇ καθημερινῇ ὁμιλίᾳ λέγομεν; — Ἰγιαίνω, χάριτι θεῖα ἢ χάρις τῷ Θεῷ (grâce à Dieu), — Ἀναχωρῶ αὐριον, Θεοῦ θέλοντος, Θεοῦ διδόντος, Θεοῦ εὐδοκοῦντος. Ἐκεῖνο δὲ ὑπερ ἡμεῖς οἱ ἄσχημοι καὶ ταπεινοὶ καθ' ἡμέραν καὶ ἀσυλλογίστως, λέγομεν, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἀρχοντα ἢ τὸν πατριάρχην, τὸν ἀδικλείπτως ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἢ τοῦ ποιμνίου μεριμνῶντα, νὰ ἐγγράψῃ ἐπὶ τῆς κεφαλίδος τῶν νόμων ἢ τῶν διαταγμάτων; Παρόδοξον, μὰ τὴν ἀλήθειαν,

(*) « Ὑπάρχει κυριαρχία ἀνωτέρα τῆς θέλησεως τοῦ λαοῦ, ἡ κυριαρχία τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἔθνικὴ κυριαρχία εἶναι σχετικὴ· εἶναι θέλησις φύσει ὑποτεταγμένη καὶ ὀφειλουσα νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τὸν λόγον καὶ εἰς τὸν φυσικὸν καὶ θεῖον νόμον. » Laferrrière, Droit public et administratif. Livre I. chap. II.